

Pályázat TK Intézetközi Kutatócsoport indítására

(TK Inkubátor Pályázat 2015 – 2017)

Romakutatási Műhely

Roma közösségek kutatása modern módszertani alapokon a 21. században

A műhely célja

Az elmúlt több mint egy évszázadban mindösszesen 4 alkalommal volt komoly, országos reprezentatív adatfelvételen alapuló kutatás a roma közösségekre vonatkozóan Magyarországon. Az utolsó 2003-ban. A felgyorsult társadalmi folyamatok miatt már ezek az utóbbi eredmények is elavultnak számítanak, ráadásul alapvetően csak kvantitatív módszerrel készült adatokat tartalmaz, ami már nem teszi lehetővé a kérdés árnyalt társadalmi megítélését, sem korszerű társadalompolitika kialakítását. Ebből a társadalmi igényből kiindulva, a kutatócsoportban résztvevők célja egy olyan „inkubátor” jellegű, pilot program megvalósítása, amely két év alatt a meglévő társadalomkutatási előzményeket felhasználva, kialakít és kipróbál egy olyan korszerű, kvalitatív és kvantitatív eszközöket is alkalmazó új módszertant, amely segítségével az MTA TK lesz a legfontosabb szereplő az empirikus adatfelvételen alapuló, reprezentatív romakutatások megvalósításában Magyarországon, a későbbiekben pedig esetlegesen a közép-kelet-európai, vagy még tágabb térségben.

Célunk továbbá mindazon szereplő megszólítása, akik az elmúlt évtizedekben romakutatással foglalkoztak, és az általuk és mások által kialakított tudásanyag összegyűjtésével és kritikai elemzésével olyan „tudásközpont” létrehozása, amely révén a hazai és a későbbiekben az európai, romákkal kapcsolatos tudományos érdeklődés kiindulópontjaként működhetünk.

Hasonlóan fontos célkitűzésünk, hogy az akadémiai szférában megjelenő, roma identitású kutatók bevonásával hozzájáruljunk egy olyan új tudományos generáció kialakulásához, amely korszerű, saját tudományos narratíva kialakításához is eljuthat.

Résztvevők

Az MTA TK kutatóintézeteiből:

- Kállai Ernő, Bogdán Mária, Máté Dezső, Papp Z. Attila (MTA TK Kisebbségkutató Intézet Romakutatások Osztályának tagjai)
- Janky Béla, Szalai Júlia (MTA TK Szociológiai Intézet)

- Pap András László, Dinók Henriett (MTA TK Jogtudományi Intézet)
- A. Gergely András (MTA TK Politikatudományi Intézet)

Külső résztvevők:

- Kritikai Roma Tanulmányok Kutatócsoport (Az MTA különböző intézeteiben dolgozó, roma identitású kutatók által alapított informális tudományos közösség)
- Annabel Tremlet (University of Portsmouth „School of Health Sciences and Social Work)
- Fosztó László (Az European Academic Network on Romani Studies titkára és az Romanian Institute for Research on Minorities Issues kutatója)

Kutatási kérdések és előzmények

A 18. századtól kezdődően váltak rendszeressé Magyarországon a cigány közösségek, elsősorban ellenőrzés vagy adózási kérdések miatt készített állami összeírásai.¹ Az első, egész országra kiterjedő és tudományos szempontból is értékelhető „kutatás” azonban csak 1893-ban készült.² A Hieronymi Károly belügyminiszter által elrendelt, a Magyar Királyi Statisztikai Hivatal által végrehajtott és a kor egyik jelentős tudósa, Hermann Antal által vezetett összeírást tekintjük olyan szimbolikus eseménynek, amely a kiindulópontja a modern értelemben vett romakutatásoknak.

Miért ekkor került rá sor először? A 19. század vége az az időszak a magyar társadalomban, amikor a felvilágosult abszolutizmus cigány-politikai intézkedései után eltelt évszázad végén, újra „felfedezte”, és elkezdte problémaként definiálni a cigányokat. Ennek okait több tényezőben kereshetjük. Egyrészt, a középkor óta Magyarországon tartózkodó cigány közösségnek a 18. és 19. század folyamán, ha erőltetett módon is, de lezajlott kulturális asszimilációja után a folyamatosan zajló új bevándorlási hullám ebben az időszakban érte el tetőpontját. Ennek hatására a magyar társadalomhoz ekkor még szinte semmilyen tekintetben nem integrálódott és nem asszimilálódott cigányok tömegei jelentek meg az országban, akik valószínűleg jelentősen különböztek a társadalom által már megszokott és többé-kevésbé elfogadott „cigányképtől.” Másrészt maga a korszellem is hozzájárulhatott az érdeklődés felerősödéséhez. Miként a kiváló történész írja: „*Réges-régtől, különösképpen a 19. századi*

¹ Vö.: Tóth Péter: Az 1768. évi cigányösszeírás a Jászságban. In: Zounuk. A Jász-Nagykun-Szolnok megyei Levéltár Évkönyve, 26. Szolnok, 2011. 443–464. p.

² *A Magyarországon 1893. január 31-én végrehajtott cigányösszeírás eredményei.* Budapest: Atheneum R. Társulat Könyvnyomdája, 1895 (Reprint kiadás, é.n.)

*romantikus nacionalizmus ébredésétől kezdve virágzott e tájon a nemzetkarakterológia, az önképek tarka kertje, és valósággal burjánzott a más etnikumokról, kisebbségekről alkotott előítéletek tenyésztete.*³

Az összeírás szerint a cigányok száma 1893-ban 274.940 volt, de mivel kimaradt Budapest, illetve néhány nagyobb város az adatfelvételtől, az adatokat feldolgozó Hermann Antal kerekén 280 ezerre teszi a teljes létszámot. (Beclések⁴ szerint, a mai országterületen hozzávetőlegesen 65 ezer cigány ember élhetett.) Előzményként érdemes megemlíteni, hogy az 1850. évi népszámlálás szerint a "jogi népességben" a cigányok száma 140 ezer, az 1857. évi népszámlálás szerint a "honos népességben" 143 ezer,⁵ az 1890-es népszámlálás szerint a cigány anyanyelvűek száma pedig 91 ezer volt,⁶ bár ez utóbbi egyáltalán nem vette figyelembe a már nyelvileg asszimilálódottakat. Mindezek után Hermann elemzésében joggal nevezi meglepőnek a cigányok megnövekedett létszámát, hiszen fél évszázad alatt számuk hozzávetőlegesen a duplájára emelkedett. Mivel Kemény István is rámutatott,⁷ hogy ebben az időszakban a cigányok természetes szaporodása nem lehetett nagyobb, mint az ország többi lakosáé (1890-ben a 14 éven aluli gyerekek aránya a cigányoknál 37%, az egész országban pedig 36,6% volt), okkal feltételezhetjük, hogy erre az időszakra esett a bevándorlási hullám egyik tetőzése.

Mindezen adatokat azonban nem ismerhetnénk, ha nem zajlott volna le a kvantitatív módszertani elemeket használó vizsgálat, amely kiindulópontját és hivatkozási alapját jelentette a 20. század későbbi kutatásainak.

A kvantitatív kutatásnak is tekinthető 1893-as „cigányösszeírás” után közel 80 évet kellett várni egy hasonló nagyságrendű és jelentőségű adatfelvételre. 1971-ben Kemény István és munkatársai, hasonló, de modernizált módszertani alapokról kiindulva készített országos

³ Hanák Péter: A másokról alkotott kép. Polgárosodás és etnikai előítéletek a magyar társadalomban (a 19. század második felében). In: *Századok*. 1985. 5-6. 1079–1104. 1079. o.

⁴ Ezt az adatot vélelmezi Kemény István is az általa szerkesztett könyvben: *A magyarországi romák*. Budapest: 2000: Press Publica kft. 11. o, valamint Mészáros Árpád – dr. Fóti János: A cigány népesség jellemzői Magyarországon. In *Statistikai Szemle*. 1996. 11. 909–910.

(http://www.ksh.hu/statszemle_archive/viewer.html?ev=1996&szam=11&old=30&lap=22) illetve Pomogyi László: *Cigánykérdés és cigányügyi igazgatás a polgári Magyarországon*. Budapest: Osiris-Századvég, 1995. 11.

⁵ *Az 1850. és az 1857. évi népszámlálás*. Budapest: 1993, KSH. 60–69.

http://konyvtar.ksh.hu/inc/kb_statistika/nepszamlalas/1850_1857.evi_nepszamlalas.pdf

⁶ *A Magyarországon 1893. január 31-én végrehajtott cigányösszeírás eredményei*. Budapest: Atheneum R. Társulat Könyvnyomdája, 1895 (Reprint kiadás, é.n.) 18. o.

⁷ Kemény István: *A magyarországi...*, i. m. 12. o.

reprezentatív vizsgálatot. A kutatás módszertana és eredményei mai is meghatározó jelentőségűek a tudományos életben.

A kutatás szerint ekkor 320 ezer fő volt a cigányok száma Magyarországon. Ebből 23% élt a keleti régióban (Szabolcs-Szatmár, Békés és Hajdú-Bihar megyében), 20% az északi régióban (Borsod-Abaúj-Zemplén, Nógrád és Heves megye), 21% a Dunántúlon, 19% a budapesti régióban (Pest, Fejér és Komárom megye), valamint 16% az alföldi régióban (Csongrád, Bács-Kiskun és Szolnok megye). Településtípusok szerint 7,7% élt Budapesten, 14% a vidéki városokban, és 78% a községekben.

Magyar anyanyelvű volt ebben az időben 71%, cigány anyanyelvű 21%, és román anyanyelvű nem egészen 8%. A cigány lakások kétharmada volt cigánytelepen. A cigányok több mint kétharmada vályog-, vertföld-, vagy sárfalú kunyhóban lakott. A lakások 44%-ában nem volt villany. Vívezeték a lakások 8%-ában volt, az épület telkén kút a lakások 16%-ánál volt, 100 méternél közelebb lévő kút a lakások 37,5%-ánál, és 100 méteren túl lévő kút a lakások 39%-ánál volt található. WC a lakáson belül a lakások 3%-ánál, a lakáson kívül a lakások 4%-ánál volt, árnyékszék a lakások 61%-ánál, és árnyékszék sem volt a lakások 32%-ánál.

A 14 éven felüli cigányok 39%-a analfabéta volt. A 20–24 éves korú cigány fiatalok 26%-a végezte el az általános iskolát, a többiek nyolc osztálynál kevesebbet végeztek, és több mint 10%-uk egyáltalán nem járt iskolába. Az országos kutatás regisztrálta azt is, hogy az ötvenes és hatvanas évek iparosításának hatására, 1971-re foglalkoztatottá vált a munkaképes korú férfiak 85%-a, valamint azt is, hogy a cigány családfők 11%-a volt szakmunkás, 10%-a betanított munkás, 44%-a segédmunkás, 13%-a mezőgazdasági fizikai dolgozó, 3%-a napszámos, 6%-uk pedig önálló, segítő családtag, vagy alkalmi munkából tartotta fenn magát. A munkaképes korú nők foglalkoztatottsága 1971-ben 30%-os volt, de a nyolcvanas évek elejére 50%-osra emelkedett.

A megdöbbentő adatok alapvetően felrázták a szakmai közvéleményt és hosszú évekre meghatározták a romákkal kapcsolatos további kutatások irányait is. A kutatás eredményeinek kedvezőtlen pártállami fogadtatása miatt azonban Kemény hosszú évekre ellehetetlenült és kényszer hatására külföldre távozott. A rendszerváltozás után azonban két alkalommal is sikerült megismételnie az országos cigányvizsgálatot. 1993/94-ben a Szociológiai

Kutatóintézettel a háta mögött, 2003-ban pedig már a Kisebbségkutató Intézet kutatási programja keretében.⁸

Az utóbbi két vizsgálat megmutatja azokat a jelentős változásokat, amely adatok nélkül csak alaptalan találgatásokra lenne lehetőségünk. Így például 1993-ban 468 000-re, 2003-ban pedig 570 000-re volt tehető a romák száma Magyarországon. Innen tudjuk azt is, hogy „1971 és 1993 között nagymérvű nyelvcserre következett be. Az oláh cigányok aránya 21,2 százalékról 4,4 százalékra, a beásoké 7,6 százalékról 5,5 százalékra csökkent, a romugróké ennek megfelelően 71 százalékról 89,5 százalékra emelkedett. Az oláh cigányok létszáma 21 ezerre csökkent, a beásoké 25 ezerről 26 ezerre emelkedett. Az anyanyelvet váltó cigányok többsége továbbra is kétnyelvű maradt: román és magyar nyelven beszélt 53 ezer ember, az országban élő cigányok 11,3 százaléka, cigány és magyar nyelven beszélt 52 ezer ember, az országban élő cigányok 11,1 százaléka. A két nyelven beszélő cigányoknak az összes cigány emberhez viszonyított aránya 28,8 százalékról 22,4 százalékra csökkent, de a számuk 86 ezerről 105 ezerre emelkedett. ... 1993 és 2003 között tovább csökkent a beás anyanyelvűek aránya: 5,5-ről 4,6 százalékra. A cigány anyanyelvűeknél azonban nem folytatódott a nyelvcserre, hanem éppen ellenkezőleg, 4,4-ről 7,7 százalékra emelkedett arányuk. Ennek megfelelően 89,5-ről 86,9 százalékra csökkent a magyar anyanyelvűek aránya. Az oláh cigányok egy része tehát a nyelvváltásról áttért a nyelv visszaváltására. A beások létszáma nem változott, az oláh cigányoké 44–46 ezerre emelkedett.”⁹

A kvantitatív módszerrel készült felmérések felettébb szükséges, de koránt sem elégséges voltát már Kemény István is felismerte az 1993-es országos kutatás után. Keveset lehetett tudni például a munkanélkülivé vált romák megélhetési lehetőségiről, így csak hipotézisek léteztek az informális gazdaságban betöltött szerepükről. Ebből kiindulva az egyik első kísérlet volt az MTA Kisebbségkutató intézetében 1998-1999-ben lezajlott „Romák és a láthatatlan gazdaság” című kutatási program, amely mintegy „utókutatása” volt a nagy reprezentatív felvételnek.¹⁰ A 2003-as adatfelvételt is kiegészítették a területi szegregációra, a

⁸ NKFP 5/017/2001. „A magyarországi cigány népesség helyzete a 21. század elején” című kutatás program (2001 – 2004.)

⁹ Kemény István–Janky Béla: A 2003. évi cigány felmérésről. In: Kállai Ernő (szerk.): A magyarországi cigány népesség helyzete a 21. század elején. Kutatási gyorsjelentés. Budapest: MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, 2003. 17-18. o.

¹⁰ A kutatás eredményei: Kemény István (szerk.): Cigányok/romák és a láthatatlan gazdaság. Budapest: AKM – Osiris, 2000.

kisebbségi önkormányzatokra, megélhetési módokra vonatkozó vizsgálatok, bár ezek inkább önálló kutatásoknak voltak tekinthetők.¹¹

Mindezek mellett számtalan területet vizsgáltak társadalomkutatók szociológiai, kulturális antropológiai vagy akár a jogi elemzés lehetőségeit felhasználó módszertani eszközökkel, amelyek bár rendkívül értékes adatokkal szolgáltak a roma közösségekre vonatkozólag, de nem alkottak egységes, a szintetizálás igényére törekvő tudásanyagot, amelyek egy adott pillanatban egyfajta „pillanatképet” jelenthettek volna meg a magyar társadalomban élő cigányokról.

Említést kell tennünk az elmúlt évtizedekben állandósult módszertani vitáról is, amely az empirikus adatfelvételeket kísérte és a mai napig sem jutott nyugvópontra. Ez nem véletlen, hiszen a tudományos kutatás egyik megkerülhetetlen feladata volt mindig is a vizsgálat tárgyának a meghatározása, hiszen ezzel lehetett körülhatárolni a kutatandók körét. A kiindulása pont Hermann Antall 1893-as álláspontja volt, aki „Kutatásunkban azokat a személyeket soroltuk a cigányok közé, akiket a nem cigány környezet cigánynak tekint” – álláspontra építette fel az akkori adatfelvételt. Kemény 1971-es és azt követő vizsgálataiban során nagyon hasonló kiindulópontot követett.¹² Erre reakcióként is születő, és az önbevallást, az önminősítést előtérbe helyező megközelítés is elterjedt az ezt követő évtizedekben. Az 1990-es években kirobbant „Ki a cigány?” - vita¹³ pedig alapvetően polarizálta az álláspontokat: a két uralkodó megközelítés (a környezet minősítése, illetve a megkérdezettek öndefiníciója) meghatározta, egyben leegyszerűsítette a kérdést módszertani feladattá. Ladányi János és Szelényi Iván 1997-es tanulmánya¹⁴ alapvetően az empirikus adatfelvételen alapuló mintavétel problémájából indult ki és jutott el arra a következtetésre, hogy a történelmi korszakoktól és a társadalmi szituációtól függően folyamatosan változik a „külső szemlélő”, a magát nem cigánynak tartó környezet megítélése, tehát nincsenek állandó, objektív, külső kritériumai a cigányság fogalmának, így leginkább az önminősítés figyelembe vétele jelenthet ténylegesen a cigányságra vonatkozó adatokat. Kemény Istvánt és munkatársait azonban nem győzte meg az érvelés, meggyőződésük és kutatási tapasztalataik alapján továbbra is azokat tekintették cigánynak, akit környezetük annak tart. A személyeskedésektől sem mentes vita mindenesetre alkalmas volt arra, hogy összegyűjtse és ütköztesse azokat a módszertani

¹¹ Vö.: Baranyi Béla (szerk.): Roma szegregációs folyamatok a csereháti és dél-baranyai kistérségekben. Budapest, Gondolat Kiadó, MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet. 2005. 132 o.

¹² Vö.: Kemény István–Jankó Béla: A 2003. évi cigány felmérésről. im. 8. o.

¹³ A vita részletei megismerhetők: Horváth Ágota – Landau Edit – Szalai Júlia (szerk.): *Cigánynak születni. Tanulmányok, dokumentumok.* Budapest: Aktív Társadalom Alapítvány–Új Mandátum, 2000, 179–241. oldalakon lévő tanulmányok

¹⁴ Ladányi János – Szelényi Iván: Ki a cigány? In: *Kritika.* 1997. 12. 3–6.

megközelítéseket, amelyek a cigányság kutatásánál figyelembe vehetők. Így hatással voltak Szelényi és Ladányi gondolkodására is, hiszen az egyik következő vizsgálatuknál¹⁵ a különböző és gyakran vitatott módszerek kombinációjával próbáltak pontosabb ismereteket szerezni: egyszerre használták az etnikai önazonosítás, a környezet minősítése, valamint a kérdezőbiztosok által történő besorolás módszertani eszközeit.

Ezek után a témában írást közreadó minden szerzőnek kötelezően vállalt feladata lett a cigányság fogalmának körülhatárolása. Ha csak az utóbbi időben megjelent két fontosabb művet említjük,¹⁶ mindkettőben az itt említett vita fogalomrendszerét használva próbálják körüljárnia a „ki a cigány” kérdést. Dupcsik – logikusan – Hermann Antaltól indítja a környezeti megítélés, mint módszertani vélekedés kérdéskörét, majd az 1970-es évek kutatásain keresztül jut el a „vita” álláspontjainak ismertetéséig. Majtényiék is a külső megítélés és az öndefiníció mentén, de már teoretikusabban próbálják magyarázni a kérdést. A megfigyelhető rasszjegyekről eljutnak azokhoz a társadalmi magyarázatokhoz, amelyek egy csoportot társadalom valamely szereplőinek konstrukciója alapján alkotnak meg. Így szó van közös történelmi gyökerek által meghatározott életforma-közösségről, másrészt a kutatók virtuális közösségteremtéséről, harmadrészt a roma identitás megteremtését egy politikai mozgalom termékeként tételezik. A csoport identitáselemeinek számbavételénél pedig a nyelvhasználatot térképezik fel.¹⁷

Ez előzőekben említett, rendkívül fontos vita, valamint az azt követő definíciós kísérletek azonban egy lényeges dologra nem, vagy csak nagyon periférikusan világítottak rá: akár az önbesorolás, akár a környezet minősítése mi alapján, milyen tulajdonságok figyelembe vételével történik. Mitől gondolja akár a környezet, akár maga a megkérdezett, hogy ő cigány? Melyek azok a tényezők, amelyek a környezet számára cigányként azonosíthatóvá tesznek valakit, illetve melyek azok az identitáselemek, amelyekkel azonosulva valaki cigánynak tartja magát? Ezeket a vitákat le kell folytatnunk, ha hiteles eredményeket szeretnénk.

Mindeközben nem szabad figyelmen kívül hagynunk a mintavétel módszertanának kidolgozása közben a népszámlálások során keletkezett adatokat sem. A rejtőzködő identitás kérdése már sok félreértelmezést, a népszámlálások módszertana pedig vitatható

¹⁵ Ladányi János – Szelényi Iván: Cigányok és szegények Magyarországon, Romániában és Bulgáriában. In: *Szociológiai Szemle*. 2002, 4. 72–94.

¹⁶ Dupcsik Csaba: *A magyarországi cigányság története. Történelem a cigánykutatások tükrében, 1890–2008*. Budapest: Osiris Kiadó, 2009.; Majtényi Balázs – Majtényi György: *Cigánykérdés Magyarországon 1945–2010*. Budapest: Libri Kiadó, 2012.

¹⁷ Majtényi Balázs – Majtényi György: *Cigánykérdés...*, i. m. 19–32.

következtetések levonását tette lehetővé.¹⁸ Mindezek mellett azonban nem lehet nem tudomásul venni az így keletkezett adatokat. Azokat használni kell, megfelelően kidolgozott elemzési kereten belül. Különösen érdekes lehet összevetni a hazai népszámlálás tapasztalatait környező és távolabbi országok hasonló adatfelvételeiből levonható következtetésekkel.¹⁹

Egy új módszertan kérdései

Az új módszertan kidolgozása során alapvető célként jelenik meg a meglévő és bevált módszertani eszközök modernizált felhasználása mellett a kvantitatív és a kvalitatív vizsgálati eszközök együttes használata, egy kutatásba történő integrálása. Nem „nagy” adatfelvételekre és azt követő ötletszerű kiegészítésekre van szükség, hanem olyan „módszertani csomag” kidolgozására, amely a különböző forrásokból, különböző eszközökkel meríthető adatokat egy elemzési stratégia részévé tesz, és így egy adott pillanatban a lehető legteljesebb képet tudja bemutatni a magyarországi roma közösségekről. Ennek a módszertannak az elemeit egyrészt a reprezentatív mintavétel alapján az országos felvételtől származó, „hagyományos” adatok jelentik, mint például a demográfiára, a nyelvhasználatra, a foglalkoztatásra és más megszokott területekre vonatkoznak. Ezt ki kell egészíteni a minta alapján olyan, más típusú adatfelvétellel is (pl. adatbázis-elemzés, interjú, fókuszcsoport, résztvevő megfigyelés, stb.) amely segítségével olyan ismeretekre is szert tehetünk, amelyek egy kvantitatív adatfelvételtől, a módszertani sajátosságok miatt, nem elérhetőek. Ilyen kérdések lehetnek például az oktatás területén az iskoláztatási helyzet mellett az oktatás minőségének és a formális oktatási formákon túli intézmények teljesítményének a mérése, a kompetenciamérések adatainak elemzése és összevetése a helyi tapasztalatokkal, a meginduló roma középosztályosodást elősegítő és akadályozó tényezők, az értelmiségi réteg kialakulására ható szakkollégiumi rendszer. Hasonló példaként említhetjük az országos foglalkoztatási „kemény” adatokon túl azokat a helyi kezdeményezéseket, amelyben sikeres példái látszanak az önálló közösségfejlesztés vagy az állami beavatkozás hatásainak. További fontos kérdés lehet a helyi roma és nem roma közösségek együttélésének potenciálisan sikeres és elrettentően rossz modelljei, a belső migráció, az „elcigányosodás” – gettósodás tipizálása

¹⁸ Vö.: Tóth Ágnes – Vékás János: A magyarországi nemzetiségek létszámváltozása 2001 és 2011 között. *Statistikai Szemle*, 91. évfolyam 12. szám és Morauszki András – Papp Z. Attila: Nemzetiségi revival? Magyarország nemzetiségei a 2011. évi népszámlálás megváltozott módszertana tükrében. In: *Kisebbségkutatás*, 2014. 73-98. o.

¹⁹ Vö.: Papp Z. Attila: Az etnikai adatgyűjtés módszertana a Magyarországgal szomszédos országok népszámlálásaiban. In: *Statistikai Szemle* 88:(1) pp. 5-28. (2010) és Pap András László: Tarka számok: Népszámlálási adatok gyűjtésével kapcsolatos viták az Egyesült Államokban. *Kisebbségkutatás* 2010/4. pp. 539-551.

és okainak felderítése. Elhanyagolt területnek tűnik a romákkal kapcsolatos politikai kommunikáció kutatásának kérdése, valamint a nem sokkal jobban kutatott romák médiareprezentációja is.

Mindezekben a kérdések természetesen csak példálózó felsorolásai azoknak a kidolgozásra váró területeknek, amelyet a szakmai munka során a Műhelynek el kell végeznie. Természetesen nem elkerülhető a mintavétel problémájának, a „ki a cigány” kérdés újbóli megtárgyalása sem. Ehhez azonban fórumot kell teremteni a kutatói közösségnek és persze a tudományos életben megjelenő roma identitású kutatóknak is, hogy a mindenki számára elfogadható és megfelelő nyugvó pontra kerüljön a kutatás alapkérdése.

A műhelymunka ütemezése

Az első szakaszban (2015. szeptemberétől 2016. szeptemberéig) intenzív elméleti munkák zajlik. Műhelyvitákat szervezünk az új módszertan kialakítása érdekében. Így tematikusan sorra vesszük mindazon kvantitatív és kvalitatív eszközökkel megismerhető területet, amelyek egy része már a régebbi kutatásokban is megtalálhatóak voltak, valamint megfogalmazzuk azokat az új irányokat, amelyek egyedivé és új szemléletűvé teszik a jövő empirikus vizsgálódásait. Fontos szerepe lesz ebben az előzmények kritikai szemléletű összegzésének, illetve széles nemzetközi kitekintéssel a komparatív jellegű tapasztalatszerzésnek.

A tervezett meghívottak a műhelyvitákra: Havas Gábor, Kertesi Gábor, Ladányi János, Kézdi Gábor, Csepeli György, Virág Tünde, Majtényi Balázs, Neményi Mária, Messing Vera, Krémer Balázs, Szuhay Péter, Fosztó László, Michael Stewart, Durst Judit, Annabel Tremlet, Lynn Hooker, Krista Harper, Prónai Csaba.

A szakasz végére a tapasztalatok összegzéseként, valamint az elvégzett elemző munka eredményeként kialakul egy olyan új módszertani csomag, amely alkalmas reprezentatív adatfelvételen alapuló romakutatás lebonyolítására.

A második szakasz (2016. szeptemberétől 2017. szeptemberéig) a kidolgozott új módszertani eszközök segítségével egy „próbakutatás” lebonyolítása, amely Magyarország egy megyéjére terjed ki. A kutatási eredmények prezentációja és publikálása mellett fontos szempont az is, hogy a „terepen” szerzett tapasztalatokat integráljuk a kidolgozott módszertanba, az elméletet a gyakorlathoz igazítsuk.

A várható eredmények

Az első szakasz után egy „módszertani csomag” készül, amely tartalmazza mindazon mérőeszközöket és módszertani elemeket, amelyek komplett alkalmazásával egy új típusú, empirikus adatfelvételen alapuló, reprezentatív kutatás lebonyolítható olyan elemekkel, amelyek elvégzik a kvalitatív módszerekkel felvehető adatok integrálását és egységes elemzési tartományba helyezését is.

Fontos szempont az is, hogy a kialakított új módszertan segítségével, 10 évente, longitudinálisan lehet kutatásokat végezni, amelyek egymáshoz kapcsolódnak és mindenkor friss információkkal szolgálna egy rendkívül fontos társadalmi kérdéstről.

A módszertan kidolgozásához vezető módszertani viták és tervezetek anyagait „working paper” formában meg kívánjuk jelentetni.

A második szakasz adatfelvétele és az adatok feldolgozása után az eredményeket tanulmánykötet formájában szeretnénk publikálni.

Az első és a második szakasz eredményeit, tanulmányok formájába, nemzetközi folyóiratokban is publikálni kívánjuk.

2016-ban a Magyar Szociológiai Társaság és más, magyar és nemzetközi nagy tudományos szervezetek éves konferenciáján külön szekciót szervezünk az eredmények bemutatására.

A kidolgozott módszertan és a „próbakutatás” eredményeire építve hazai és nemzetközi pályázatokat készítünk elő a teljes országra kiterjedő reprezentatív roma-kutatás forrásainak megteremtése érdekében.

Nemzetközi kapcsolódási pontok

A program szerves részét képezi a más országokban, roma közösségeket kutató tapasztalatainak megismerése, illetve a saját módszertanunk és eredményeink széles nemzetközi körben történő bemutatása is. Ennek érdekében – már az inkubátor program is gondolva – az MTA Kisebbségkutató Intézet 2015. decemberében „Európai körkép a roma közösségek helyzetéről” címmel nemzetközi konferenciát kíván szervezni, amely megvalósítása érdekében pályázatot nyújtottunk be az MTA-hoz. A konferencia keretében, három blokkban szeretnénk körbejárni a roma közösségek helyzetét különböző európai

országokban, bemutatni az új megközelítéseket és kutatási irányokat, valamint a roma közösségek új típusú önmeghatározási kísérleteinek, identitáspolitikájának a fontosabb fejleményeit.

Mindezek mellett partneri együttműködést kezdtünk el kialakítani az European Academic Network on Romani Studies-zal, az Európai Tanács által létrehozott szervezettel is, amelynek első lépéseként – szintén gondolva a mostani tervezett műhelyünkre – 2015. márciusában került közös megrendezésre a „Szolidaritás és szerkezetváltás: az informális intézmények szerepe a roma gyerekek oktatásában” című műhelybeszélgetés.²⁰

Fel kívánjuk használni továbbá a környező országok, roma kutatóival kialakított kapcsolataink mellett a szélesebb kitekintésre olyan kutatói együttműködések is, amelyek segítségével Angliában vagy az Egyesült Államokban dolgozó kutatók tapasztalatait is megismerhetjük a téma releváns vonatkozásaiban.

Ez a fajta, széles nemzetközi kapcsolatrendszer, reményünk szerint, hosszú távon megalapoz egy nagy, nemzetközi összefogásban megvalósuló romakutatási projektet is, amelyben aktív, vagy akár vezető szerepet is játszhatunk.

Költségvetési terv

Tekintettel a pályázati kiírásban megjelölt, összes kutatócsoportra vonatkozó keretösszegre, a következő költségvetési tervet terjesztjük elő:

Az első évben a módszertani kérdések megvitatásához és a módszertani előkészítéshez elsősorban műhelyvitákat szervezünk, és az eredményeket publikáljuk. Ennek megvalósítására intézetenként nettó 700 ezer forintot kérünk, a munka összehangolására, vezetésére további nettó 500 ezer forintot. Ez **az első évben nettó 2,6 millió forintot** jelent.

A második évben az egy megyére kiterjedő „próbakutatás” lebonyolítására és az eredmények publikálására és prezentációjára, intézetenként nettó 1,3 millió forintot, valamint a munka összehangolására és vezetésére nettó 500 ezer forintot kérünk, ami összesen a **második év esetében 4,4 millió forintot** jelent.

Összességében a két éves program megvalósítására nettó 7 millió forintra lenne szükségünk.

²⁰ <http://kisebbssegkutato.tk.mta.hu/hirek/2015/03/szolidarit-as-szerkezetvaltas>

Lehetséges pályázati források

OTKA, ERRC, European Academic Network on Romani Studies, European Research Council.

Bibliográfia

- A Gergely András: A közösség mint egyén(iség) – protopolitikai anomáliák. Egyéniségkutatás és a lokalitás értelmezhetősége. In Bárdi Nándor – Tóth Ágnes szerk. *Egyén és közösség. Tanulmányok*. MTA TK Kisebbségkutató Intézet – Vajdasági Magyar Művelődési Intézet. Zenta, 2012:495-523.
- A Gergely András: Nemzeti vagy etnokulturális kisebbség?: Megfontolások a kisebbségek kezelés- és megértésmódjához. In: *ANTROPORT.HU* 7:(1) pp. 1-6. (2013)
- *A Magyarországon 1893. január 31-én végrehajtott cigányösszeírás eredményei*. Budapest: Atheneum R. Társulat Könyvnyomdája, 1895 (Reprint kiadás, é.n.)
- *Az 1850. és az 1857. évi népszámlálás*. Budapest: 1993, KSH. 60–69.
- Baranyi Béla (szerk.): *Roma szegregációs folyamatok a csereháti és dél-baranyai kistérségekben*. Budapest, Gondolat Kiadó, MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet. 2005.
- Beke-Martos Judit, Pap András László: Népszámlálás és etnikai adatok a tengeren innen és túl. *Föld-Rész: Nemzetközi és Európai Jogi Szemle* 2:(3-4) pp. 119-134. (2009)
- Dupcsik Csaba: *A magyarországi cigányság története. Történelem a cigánykutatások tükrében, 1890–2008*. Budapest: Osiris Kiadó, 2009.
- Fosztó László: A megtérés kommunikációja: gondolatok a vallási változásról pünkösdzizmusra tért romák kapcsán. In: *Erdélyi Társadalom* 5 (1): 23- 49.
- Fosztó László: Szorongás és megbélyegzés: a cigány-magyar kapcsolat gazdasági, demográfiai és szociokulturális dimenziói, In Bakó Boglárka (szerk.): *Lokális világok. Együttélés a Kárpát-medencében*, MTA Társadalomkutató Központ, Budapest, p. 83-107.
- Fosztó László: Viták és irányzatok a roma-kutatásban: vázlat közpolitikák kidolgozásához. In: *Korunk* 2009/5, p. 22-30.

- Hanák Péter: A másokról alkotott kép. Polgárosodás és etnikai előítéletek a magyar társadalomban (a 19. század második felében). In: *Századok*. 1985. 5-6. 1079–1104.
- Janky Béla: A cigány nők társadalmi helyzete és termékenysége. In: Nagy Ildikó, Pongrácz Tiborné, Tóth István György (szerk.): *Szerepváltozások. Jelentés a nők és férfiak helyzetéről* 2005. Budapest: TÁRKI, pp. 136-148.
- Janky Béla: A korai gyermekvállalást meghatározó tényezők a cigány nők körében. In: *Demográfia* 2007/1. pp. 55-73.
- Janky Béla: Lakóhely-változtatások a cigányok körében. In: Kemény István (szerk.): *A cigányok Magyarországon. Magyarország az ezredfordulón*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, pp. 175-203.
- Kállai Ernő (szerk. Gyulavári Tamással): *A jövevényektől az államalkotó tényezőkhöz. A nemzetiségi közösségek múltja és jelene Magyarországon*. Budapest: OBH, 2010. 448 o.
- Kállai Ernő (szerk. Kovács Lászlóval): *Megismerés és elfogadás. Pedagógiai kihívások és roma közösségek a 21. század iskolájában*. Budapest: Nyitott Könyvműhely, 2009. 264 o.
- Kállai Ernő (szerk. Törzsök Erikával): *Cigánynak lenni Magyarországon. Jelentés 2000*. Budapest: EÖKIP, 2000. 89 o.
- Kállai Ernő: *A nemzetiségi joganyag 2011-es újrakodifikálása*. MTA Law Working Papers 53. 2014.1-9. o.
- Kállai Ernő: A romák társadalmi helyzete a 20. század első felében. A holokauszthoz vezető út. In: *Magyarország a tragédia árnyékában*. Budapest, 2014. január 27. Holokauszt Emlékközpont, 2014. 1-30. o. (DVD kiadás)
- Kállai Ernő: *Helyi cigány kisebbségi önkormányzatok Magyarországon*. Budapest: MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet – Gondolat Kiadói Kör, 2005. 204 o.
- Kállai Ernő: Kormányzati romaprogramok a rendszerváltozás után. In: Antal István, Frányó-Keller Katalin (szerk.): *Melyik úton?* Budapest: Jezsuita Roma Szakkollégium, 2014. 34-51.o.
- Kállai Ernő: Vannak-e cigányok, és ha nincsenek, akkor kik azok? In: *Regio* 2014/ 2. 114-146. o.
- Kemény István (szerk.): *A magyarországi romák*. Budapest: 2000: Press Publica kft.

- Kemény István (szerk.): *Cigányok/romák és a láthatatlan gazdaság*. Budapest: AKM – Osiris, 2000.
- Kemény István, Janky Béla, Lengyel Gabriella (2004): *A magyarországi cigányság 1971-2003*. Budapest: Gondolat Kiadó, 2004. 192 p.
- Kemény István, Janky Béla: *Roma Population of Hungary 1971-2003*. In: Kemény István (ed.) *Roma of Hungary*. East European Monographs. New York: Social Science Monographs; Atlantic Research and Publ. , 2006. pp. 70-225.
- Kemény István–Janky Béla: *A 2003. évi cigány felmérésről*. In: Kállai Ernő (szerk.): *A magyarországi cigány népesség helyzete a 21. század elején. Kutatási gyorsjelentés*. Budapest: MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, 2003. 17-18. o.
- Kovács Éva (szerk.): *Közösségtanulmány. Módszertani jegyzet*. Néprajzi Múzeum PTE-Btk Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék. 2007.
- Kovács Éva, Orbán Jolán, Kasznár Veronika Katalin (szerk.): *Látás, tekintet, pillantás: A megfigyelő lehetőségei*, Budapest; Pécs: Gondolat – PTE Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék, 2009. 434 p.
- Kovács Éva; Vidra Zsuzsanna; Virág Tünde: *Kint és bent: Lokalitas és etnicitás a peremvidékeken*, Budapest: L'Harmattan, 2013. 385 p.
- Ladányi János – Szelényi Iván: *Cigányok és szegények Magyarországon, Romániában és Bulgáriában*. In: *Szociológiai Szemle*. 2002, 4. 72–94.
- Ladányi János – Szelényi Iván: *Ki a cigány?* In: *Kritika*. 1997. 12. 3–6.
- Majtényi Balázs – Majtényi György: *Cigánykérdés Magyarországon 1945–2010*. Budapest: Libri Kiadó, 2012.
- Mészáros Árpád – dr. Fóti János: *A cigány népesség jellemzői Magyarországon*. In *Statisztikai Szemle*. 1996. 11. 909–910.
- Morauszki András – Papp Z. Attila: *Nemzetiségi revival? Magyarország nemzetiségei a 2011. évi népszámlálás megváltozott módszertana tükrében*. In: *Kisebbségkutatás*, 2014. 73-98. o.
- Neményi Mária - Szalai Júlia(szerk.): *Kisebbségek kisebbsége. A magyarországi cigányok emberi és politikai jogai*. Budapest: ÚMK, 2005. 584 p.
- Pap András László, Jovánovics Eszter: *Kollektív bűnösség a XXI. század Magyarországon: Magyarellenesség vádjá cigányokkal szemben két emblemikus perben*. In: *Fundamentum* 2013/4. pp. 153-157.

- Pap András László: Tarka számok: Népszámlálási adatok gyűjtésével kapcsolatos viták az Egyesült Államokban. *Kisebbségkutatás* 2010/4. pp. 539-551.
- Papp Z. Attila: A roma tanulók aránya Magyarországon és a tanulói teljesítmények az általános iskolai oktatásban In: Bárdi Nándor, Tóth Ágnes (szerk.): *Asszimiláció, integráció, szegregáció: Párhuzamos értelmezések és modellek a kisebbségkutatásban.* 381 p. Budapest: Argumentum Kiadó, 2011. pp. 227-264.
- Papp Z. Attila: Az etnikai adatgyűjtés módszertana a Magyarországgal szomszédos országok népszámlálásaiban. In: *Statisztikai Szemle* 88:(1) pp. 5-28. (2010)
- Papp Z. Attila: Pedagógiai hozzáadott érték a roma tanulói arány függvényében a magyar iskolarendszerben. In: Bárdi N, Tóth Á (szerk.): *Önazonosság és tagoltság: elemzések a kulturális megosztottságról* Budapest: Argumentum Kiadó, 2013. pp. 69-88.
- Papp Z. Attila: Romák és magyar cigányok a Kárpát-medencében. Demográfiai áttekintés. In: *Pro Minoritate* 3: pp. 53-79. (2012)
- Pomogyi László: *Cigánykérdés és cigányügyi igazgatás a polgári Magyarországon.* Budapest: Osiris-Századvég, 1995.
- Szalai Júlia: A cigány gyerekek iskolai (le)értékeléséről. In: Kovách Imre, Dupcsik Csaba, P Tóth Tamás, Takács Judit (szerk.): *Társadalmi integráció a jelenkori Magyarországon.* 440 p. Budapest: Argumentum Kiadó, 2012. pp. 275-293.
- Szalai Júlia: Az elismerés politikája és a cigánykérdés. In: *Holmi* 12:(7-8) pp. 779-794. (2000)
- Tóth Ágnes – Vékás János: A magyarországi nemzetiségek létszámváltozása 2001 és 2011 között. *Statisztikai Szemle*, 91. évfolyam 12. szám
- Tóth Balázs, Pap András László: *A hatékonyság mítosza: Az etnikai profilalkotás alkotmányos és rendészeti kérdőjelei* Budapest: Éditions L'Harmattan, 2012. 280 p.
- Tóth Péter: Az 1768. évi cigányösszeírás a Jászságban. In: *Zounuk. A Jász-Nagykun-Szolnok megyei Levéltár Évkönyve*, 26. Szolnok, 2011. 443–464. p.